

Jiří HRBEK

Hledat a nalézat: Barokní Valdštejnové a jejich informační síť

Abstract: This article deals with the information network linking the members of the House of Waldstein, a top aristocratic dynasty in the society of the early Modern Age. It focuses on the formation of an intelligence network within the Habsburg monarchy in the 17th and 18th centuries, while the special social position occupied by the Waldsteins enabled them to make use not only the publicly available resources (news-papers), but also a network of personal relations with agents in Central Europe's key strategic spots.

Key words: history of communication – nobility – the Waldsteins – news nets – history of journalism – post

---

Pro raně novověkou společnost platila přísná sociální stratifikace, která se odrážela v různém přístupu k informacím: Čím výše se pohybujeme směrem k vrcholu společenské pyramidy, tím větší byla informovanost raně novověkého člověka. Vedle omezení sociálních však působila také omezení geografická spojená s nedokonalou infrastrukturou ve střední Evropě 16. až 18. století, která ztěžovala přenos zpráv na větší vzdálenosti. Předmoderní jedinec se tak musel naučit žít s tajemstvím a potlačit zvědavost, smířit se s určitými tabu, ať už se jednalo o oblast víry, v níž tridentský koncil upevnil dogmata tam, kde lidský rozum nestačí na pochopení Božího tajemství, nebo o oblast politickou, která na rozdíl od některých italských či říšských měst nebyla v habsburské monarchii ani v nejmenším věcí veřejnou.¹ Nejvíce informací měl pochopitelně panovník a lidé v jeho bezprostřední blízkosti, vídeňský dvůr se stával pravým tržištěm informací, místem výměny a díky velkému množství událostí a lidí, kteří věděli, jak s nimi naložit, také zdrojem zpráv pro celou Evropu. Tzv. *arcana imperii* (státní tajemství)² a jejich znalost byla výsadou panovníků a jejich nejbližšího okolí, ne náhodou označovaného v prostoru habsburské monarchie jako tajná rada či konference. I česká aristokracie 17. a 18.

---

1 Dále Brendan DOOLEY – Sabrina A. BARO (ed.), *The Politics of Information in Early Modern Europe*, Routledge 2001. Na spojení mezi mocí a věděním upozornil již Max Weber (srov. Johannes WINCKELMANN (Hg.), *Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972, s. 541 an [kapitola Sociologie panství]).

2 Dále Michael BEHNEN, *Arcana – Haec sunt ratio status*, *Zeitschrift für historische Forschung* 14, 1987, s. 129–196.

století udržovala pevné vztahy k vídeňskému dvoru. Buď byla u něj přímo angažována, nebo získávala informace prostřednictvím neformálních sociálních vazeb, ať už klientelně-patronátních, příbuzenských či úřední cestou po linii česká dvorská kancelář – pražské místodržitelství. Od přístupu k informacím se potom odvíjela exkluzivita společenského postavení i politický vliv; v důsledku se v nedemokratickém šíření zpráv odrážel politický systém budovaný sice na stavovských základech, ale přijímající ve střední Evropě rysy dvorského absolutismu.³ Není divu, že konec tohoto politického systému je spojen s rozšířením přístupu k informacím především díky zvyšující se čtenářské gramotnosti na konci 18. století a se vznikem nového typu veřejnosti. Ten souvisí s osvícenským optimismem, že každý člověk dokáže chápat všechny souvislosti a správně vyhodnotit rozumem obdržené informace.⁴

I. Veřejné zdroje informací

Vcelku lze rozdělit cesty, jakými čeští aristokraté získávali informace, na veřejné a soukromé. K jejich ilustraci poslouží příklad rodu Valdštejnů, který ve sledovaném období zaujímal pravidelně přední místa v rámci dvorské i zemské hierarchie. Zatímco v 17. století dokázali dlouhodobě, po čtyři generace, obsazovat špičku dvorských úřadů, následující století znamenalo nástup členů tohoto starobylého rodu do významných zemských funkcí. Současně můžeme pozorovat kariéry Valdštejnů ve vysokých patrech církevní hierarchie a v neposlední řadě také v armádě. Již samo umístění jednotlivých členů spojených příbuzenskými vazbami s předními rody monarchie (Harrachové, Černínové, Vratislavové z Mitrovic) a vědomím příslušnosti k dané sociální skupině se stalo základem pro rozsáhlou informační síť, do které byly zapleteny i osoby dále příbuzensky spřízněné, s nimiž udržovali intenzivní korespondenci, přičemž ani fyzická vzdálenost nebyla překážkou (dopisy Antonie Sibyly Sapieha z Polska její příbuzné Anně Kateřině z Valdštejna, Maxmiliána z Valdštejna synovi Ferdinandu Arnoštovi z Řezna, Karla Ferdinanda z Valdštejna Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu posílané z Anglie). Na následujících řádcích mého článku bude však pozornost věnována především vazbám na nerovnorodé osoby, jež sice nezaujímal přední místo na stupních společenské hierarchie, jejich přístup k důležitým informacím tím však nemusel být omezen. Hlavní důraz přitom bude kladen na komunikační síť bohaté hrádecké linie rodu (podle Komorního Hrádku vypínajícího se

3 Srovnání středoevropského (habsburského) a francouzského dvorského mechanismu přináší například Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780*, Cambridge 2003.

4 Srov. Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha 2002.

nad řekou Sázavou), jejíž členové mohli využívat vedle soukromé korespondence se stejně urozenými přáteli také veřejné zdroje informací, obstarávat si ručně psané či tištěné noviny, zaměstnávat zpravodajce-novelanty nebo dokonce platit si agenty. Chudší větve rodu, nazvané podle původních sídel žehušická a rožďalovická (Waldstein-Arnau), nedisponovaly nutnými finančními prostředky pro budování tak rozsáhlého zpravodajského systému, přesto lze i přes nesrovnatelně horší dochování pramenů k jejich dějinám předpokládat přinejmenším obstarávání soudobých novin.

Touha získat nezávislé a neutrální zprávy se objevuje u české šlechty minimálně od 16. století.⁵ Na rozdíl od tendenční letákové literatury,⁶ jež zažívala svůj první rozkvět v době reformace a druhý potom v období třicetileté války, hledali aristokraté přístup k pokud možno objektivním informacím za účelem lepší orientace v politickém (a do značné míry i společenském) prostoru střední Evropy.

Přístup k informacím pak zprostředkovávali především italští obchodníci, kteří měli rozvětvenou síť vazeb po celé Evropě, na zprávy bylo pohlíženo jako na druh zboží. Největší zájem byl pochopitelně o novinky od panovnického dvora a také o aktuální vývoj na turecké frontě. Italští kupci se stávali prvními profesionálními novelanty, neboť u nich se hromadily informace z celé Evropy, které zpracovávali do ručně psaných novin. Ty ale bývaly neosobní povahy a s postupujícím rozšiřováním knižtisku se postupně stávaly anachronismem. Na rozdíl od tendenčních letáků, vydávaných ve službách politické či náboženské propagandy, totiž stále více začínaly vycházet „objektivní“ popisy slavnostních událostí (v českém prostředí například korunovační popisy)⁷ a také tištěná periodika.

5 Historiografie věnovala dosud pozornost šlechtickým informačním sítím především pro období 16. a počátku 17. století. Srov. Zdeněk ŠIMEČEK, *Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a na počátku 17. století*, in: *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.–17. století II.*, Praha 1977, s. 310–373 (například pro pražské arcibiskupy); Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha 1997, s. 162–165 (pro pány z Hradce); Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti na počátku novověku*, České Budějovice 2005, s. 270–280 (pro Karla staršího ze Žerotína); Zsuzsa BARBARICS, *Die Sammlungen handschriftlicher Zeitungen in Mittel- und Südostmitteleuropa in der Frühen Neuzeit*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= *Opera historica* 11), s. 219–244. Také Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz livonské války v psaných novinách rožmberského zpravodajství*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= *Opera historica* 12), s. 13–32; TÁŽ, *Das kommunikative Bild Ostmitteleuropas und des osmanischen Reichs in der Zeitungssammlung der letzten Rosenberger*, in: *Frühneuzeit-Info* 21, 2010, s. 180–197.

6 Srov. Hans-Joachim KÖHLER (Hg.), *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit*, Stuttgart 1981; Adolf LAUBE (Hg.), *Flugschriften gegen die Reformation*, Berlin 1997. Nejnověji o této problematice Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*, Praha 2010.

7 V tomto případě se jednalo o nepřímou propagandu, kdy panovník nechtěl svou slávu založit na explicitní oslavě své osoby, ale prostřednictvím popisu slavností s ním spojených (korunovace, vjezdy do měst, holdování stavů, průvody). Z rozsáhlé literatury k tomu srov. Jutta SCHUMANN, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.*, Berlin 2003. Podobným způsobem ale postupovaly i některé další instituce (jezuitské koleje, univerzity...).

Trhu s novinami⁸ pochopitelně prospívalo omezení cenzury a relativně svobodná politická diskuze, také proto se prvními evropskými centry obchodu s tímto novým zbožím staly Spojené provincie a také Anglie,⁹ kde byly roku 1702 na londýnské Fleet Street vydávány první noviny „moderního“ stříhu nazvané *Daily Courant*.¹⁰ Pro české území však měly rozhodující význam noviny vydávané v Říši¹¹ a také noviny severoitalské, ať už byly psány jakýmkoli jazykem. Politická dezintegrace prostoru dnešního Německa a severní Itálie nahrávala podobně jako v případech relativně volných nizozemských a anglických poměrů rozvoji novinářství, a tak většina velkých říšských nebo severoitalských měst nabízel své noviny, z nichž ty nejoblíbenější pocházely z Lipska, Augšpurku, Frankfurtu nad Mohanem, Lince,¹² Říma¹³ nebo Benátek.

V prostoru habsburské monarchie byla vydávána několikera periodika, z nichž nejvýznamnější bylo oficiální dvorské médium *Wiener(isches) Diarium*, jež vycházelo od roku 1703.¹⁴ Na jeho stránkách se objevovaly informace především od vídeňského dvora (úmrtí významných dvořanů, popisy slavností apod.), většinou však bez jakékoli reflexe či dokonce komentářů. Navíc všichni věděli o pečlivé cenzuře, které jsou tyto noviny podrobovány. Exempláře těchto novin z druhé poloviny 18. století nacházíme dnes také ve

-
- 8 O počátcích celoevropského trhu s informacemi dále Peter BURKE, *Společnost a vědění. Od Gutenbergu k Diderotovi*, Praha 2007, s. 167–198.
- 9 Mnohé z možností studia raně novověkých novin ukázala Sonja SCHULTHEIß-HEINZ, *Politik in der europäischen Publizistik. Eine historische Inhaltsanalyse von Zeitungen des 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004. Autorka zde analyzuje srovnávacím způsobem tři klíčová periodika západní Evropy: norimberské noviny *Teutsche Kriegs-Kurier*, *London Gazette* a *Pariser Gazette*.
- 10 O počátcích novin v Evropě F. DAHL, *Amsterdam – Earliest Newspaper Centre of Western Europe*, *Het Boek* 25, 1939, s. 160–197; F. DAHL, *Les Premiers Journaux en français*, in: Týž (ed.), *Début de la presse française*, Göteborg–Paris 1951, s. 1–15. O počátcích anglického tisku například Karl SCHWEIZER – Jeremy BLACK (eds.), *Politics and the press in Hanoverian Britain*, Lewiston 1989; Jeremy BLACK, *English press in the eighteenth century*, London 1987; James SUTHERLAND, *Restoration newspaper and its development*, Cambridge 2004.
- 11 Většina z nich vycházela jednou týdně a s obvyklým nákladem 200 až 300 kusů. O šíření novin na území Říše v 17. století dále Elger BLÜHM, *Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert*, in: Týž (Hg.), *Presse und Geschichte*, München 1977, s. 54–60; Elger BLÜHM, *Die ältesten Zeitungen und das Volk*, in: Peter Blickle – Wolfgang Brückner – Dieter Breuer (Hg.), *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1982, s. 741–752.
- 12 V tomto případě lze odkázat na studii Zdeňka ŠIMEČKA, *Linz und die Nachrichtenvermittlung nach Böhmen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, in: *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* 1969, Linz 1970, s. 269–290.
- 13 Mario INFELISE, *Roman Avvisi: information and politics in the seventeenth century*, in: Giovanni Vittorio Signorotto – Maria Antonietta Visceglia (eds.), *Court and Politics in Papal Rome (1492–1700)*, Cambridge 2002, s. 212–228.
- 14 K němu dále Helmut W. LANG, *Der Wiener Hof zur Zeit Leopold I. und die öffentliche Meinung*, in: August Buck – Georg Kauffmann – Blake Lee Spahr – Conrad Wiedemann (Hg.), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert III.*, Hamburg 1981, s. 601–605 nebo Wolfgang DUCHKOWITSCH, *Absolutismus und Zeitung. Die Strategie der absolutistischen Kommunikationspolitik und ihre Wirkung auf die Wiener Zeitungen 1621–1757*, *Dissertationsarbeit Universität Wien* 1979.

valdštejnské rodové knihovně,¹⁵ uložené nejdříve na zámku v Duchcově a na počátku 20. století převezené do Mnichova Hradiště.¹⁶ Bezpečně ale víme, že například Jan Josef z Valdštejna četl *Wiener Diarium*, nazývané v účtech jako „*městské noviny*“ („*Stadtzeitung*“), již roku 1719, kdy za ně platil ročně svému vídeňskému novelantovi Christianu Josefu Fischerovi 15 zl. Valdštejnové podobně jako ostatní čeští aristokrati však využívali hojně říšských novin, a to nejen vzhledem k poloze rodových panství ležících převážně v severních Čechách, ale také k jejich výše zmíněné kvalitě. Zejména se jednalo o velmi drahé *Leipziger Zeitung*, vycházející od poloviny 17. století, které prokazatelně četl již roku 1662 císařský diplomat Karel Ferdinand z Valdštejna.¹⁷ Dalším periodikem na duchcovském zámku byly francouzsky psané hanavské noviny, doložené na konci 17. století také u Lobkoviců,¹⁸ blíže nespecifikované noviny italské i proslulá *Acta eruditorum*, která se zachovala ve valdštejnské rodové knihovně v kontinuální řadě z let 1682 až 1747.¹⁹ Z let 1726 až 1731, kdy končí souvislá řada účtů, je doložen nákup česky psaných Rosenmüllerových novin, jež vycházely od února 1719.²⁰ Spolu s náklady na dopravu se tak celková položka za noviny vyšplhala na 91 zl. jen za první čtvrtletí roku 1720.²¹ Podobným způsobem jako duchcovští Valdštejnové postupovala i většina dalších českých aristokratických rodů: Přední šlechtici Čech a Moravy si obstarávali noviny z Říše, z Holandska, z Anglie či dokonce z „nepřátelské“ Francie. Olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejna-Castelcornu odebíral noviny z Bruselu, první ministr Leopolda I. Václav Eusebius z Lob-

15 *Wienerisches Diarium* z let 1755 až 1775 pod signaturou 19.3.1. až 19.5. (číslo 5077–5095).

16 K vývoji valdštejnské rodové knihovny a k jejímu obsahu dále Adolf PATERA, *Bohemica různých knihoven I. Waldštejnská knihovna duchcovská*, Sborník historického kroužku 14, 1913, s. 89–95, 209–215; Luboš ANTONÍN, *Zámecká knihovna Mnichovo Hradiště*, XIX. kongres mezinárodní asociace bibliofilů, Praha 1995; TÝŽ, *Bibliotheca Hermetica ze zámku Mnichovo Hradiště*, Starožitnosti a užité umění 7–8/1997, s. 23–26; TÝŽ, *Kircheriana v zámecké knihovně Mnichovo Hradiště*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 346–356. Za možnost studovat katalog této jedinečné knihovny děkuji PhDr. Petru Maškovi; za studium konkrétních svazků potom Ing. Soně Švábové. K dalším valdštejnským knižním sbírkám srov. Bohumír LIFKA, *Valdštejnská knihovna ze zámku v Doksech*, in: Vědecké informace ZK ČSAV – Supplementum 2, 1968, s. 30–54; Jana CHADIMOVÁ, *Bibliofilství litoměřického biskupa Emanuela Arnošta z Valdštejna (1716–1789) a jeho knihovna*, in: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, s. 69–91.

17 Österreichisches Staatsarchiv (dále jen ÖStA) Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Familienarchiv (dále jen FA) Harrach, kart. 312, Karel Ferdinand Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu 6. 10. 1662. Stály ročně 36 zl. a 28 kr.

18 Zdeněk ŠIMEČEK, *Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 540–572, zde s. 542 an.

19 Uložena pod signaturou 4.1.1. a 4.2.1. (číslo 185–225).

20 Srov. Zdeněk ŠIMEČEK, *Proměny novinářství v českých zemích a Rosenmüllerovy noviny (1719–1727)*, Český časopis historický 89, 1991, s. 48–64.

21 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Praha, Rodinný archiv (dále jen RA) Valdštejnů, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97, fol. 154 an.

kovic upřednostňoval holandské noviny a po jeho potomcích zbyly v lobkovické rodové knihovně noviny anglické.²²

Klíčovým nástrojem pro budování komunikační sítě raně novověkých aristokratů byla pošta, která postupně nahrazovala ad hoc vysílané posly a stále více konkurovala formanské dopravě, jež přicházela o dominantní postavení v oblasti logistiky a celkem pochopitelně se snažila prostřednictvím cechovních organizací bránit rozvoji pošty.²³ Vytvoření pravidelného spojení mezi evropskými centry a jejich navázání na centra středoevropská (Vídeň, Linec, Praha, Brno, Cheb) nebylo rychlým ani jednoduchým procesem. Ačkoli si význam takové sítě uvědomoval už Ferdinand I., zůstávalo vytvoření poštovní trasy dlouho závislé na aktuálních potřebách dvora či habsburské armády (např. v době třicetileté války). Také frekvence spojení a rozmístění poštovních stanic se odvíjely od momentální potřeby a s tím spojené ochoty dvorské či české komory platit místní poštmistry.²⁴ Rychlost, s jakou byly na příkaz panovníka poštovní trasy obnovovány, však ukazuje, že i v době, kdy erár nehodlal platit poštovní úředníky, zůstávali poštmistři na svých stanovištích a nechávali se najímat místními šlechtici, kterým zprostředkovali kontakt s důležitými centry monarchie. Stejně i poštovní dostavníky dál fungovaly jako veřejná doprava, kterou nezřídka používali také vrchnostenští a nižší zemští úředníci, ve stanicích pak sloužili poštovní koně jako příprěže pro šlechtické kočáry.²⁵ Přestože si mnozí stěžovali komoře na neproplacené služby, je nutno podotknout, že řada poštmistřů díky svému rozhledu a trhu s informacemi slušně zbohatla: Správce pražské pošty (*Prager Postverwalter*) Johann Kaspar Icking si mohl dovolit půjčit Arnoštu Josefovi z Valdštejna částku 7000 zl., přičemž předmětem pozůstalostního řízení po tomto šlechtici byla zhruba polovina (4000 zl.).²⁶ Pošta měla ale ještě jeden velmi důležitý úkol: Vedle kupců, kteří zahrnovali šlechtické transakce na velkou vzdálenost do svých úvěrových operací, měla zprostřed-

22 Srov. Z. ŠIMEČEK, *Rozšíření novin, zvláště tabulka C* na s. 566–567.

23 Dále Jan HÁJEK – Miloslav KRIEGER, *Merkantilismus a vývoj poštovní organizace v Čechách*, in: Sborník Poštovního muzea 1987, s. 58–76. Nověji Pavel ČTVRTNÍK – Jan GALUŠKA – Patricia TOŠNEROVÁ, *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Liberec 2008.

24 František ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. – 18. století*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra 10, 1937, s. 164–302. Také Milan HLAVÁČKA, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996, s. 52–79. O fungování pošty v Říši Wolfgang BEHRINGER, *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2002.

25 Výjimečně použil i šlechtic poštovní dostavník, například roku 1719 František Josef z Valdštejna při přejímání panství Třebíč, kdy jel z Vídně přes Mikulov a Pohořelice do Brna. Stejně tak i komisaři vyslaní moravským zemským hejtmanem na Třebíč, aby dohlédli na hladké převzetí. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3272, sign. I-24/20, kart. 24, fol. 1.

26 Soupis pozůstalostních dluhů Arnošta Josefa z Valdštejna v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 29–33. Kvitance na 7000 zl. půjčených od Ickinga se nacházela v dobrovickém zámeckém archivu roku 1706 (dále Soupis valdštejnských archiválií na zámku v Dobrovici, SOA Praha, Velkostatek (dále jen Vs) Křivoklát, inv. č. 3402, sign. NA 5152). K osobám poštmistřů dále Pavel ČTVRTNÍK, *Dědičné pošty a poštmistři*, in: Sborník Poštovního muzea 1982, s. 135–152.

kovávat kredit šlechticům na cestách. Tato otázka stála dosud v pozadí badatelského zájmu,²⁷ ačkoli se o síti bankéřů a poštou poslaných peněz na „*vexl a kontravexl*“ dozvídáme mnohé například z vydaných dopisů Zuzany Černínové z Harasova jejímu synovi Humprechtu Janu Černínovi z Chudenic.²⁸ Tak také Maxmilián z Valdštejna během své mise k říšskému sněmu do Řezna roku 1653 dostával peníze poštou prostřednictvím směnky, jež mu byla na místě proplacena.²⁹ Jednalo se tehdy o nemalou částku 1000 kop grošů, která zároveň ukazuje na důvěru, jíž se tato instituce ve šlechtické společnosti těšila. O padesát let později, v dubnu 1700, poslal Karel Ferdinand z Valdštejna svému synovi Karlu Arnoštovi na diplomatickou misi do Paříže poštou dokonce 12000 zl.³⁰ Sama pošta ale nebyla zrovna levnou záležitostí: Pasovský kanovník Albrecht Leopold z Valdštejna zůstal dlužen tamějšímu poštmistřovi 130 zl., které byly převedeny jako pasivum do dědického řízení.³¹

Poštmistři, jejichž kontakty v rámci vlastního stavu často výrazně přesahovaly hranice Českého království, se stávali důležitým zdrojem informací pro nejbližší okolí, pro šlechtice v kraji, zejména pokud tito byli z nějakého důvodu, například kvůli nemoci, vázání na svém venkovském statku. Duchcovští a částečně i mnichovohradišští Valdštejnové kupovali noviny většinou přímo v Říši. Výhodou bylo právě fungování poštovního spojení podél Labe trvale od roku 1664, jelikož zájem na něm měla i saská strana.³² Jan Josef z Valdštejna využíval přímo v Sasku k obstarávání říšských novin zpravodaje Johanna Christopha Reichela, jenž je posílal na Duchcov přes ústeckého poštmitra Böhma.³³ Kromě novin obstarávali poštmistři pro své šlechtice také knihy, nebo jim alespoň poskytovali seznamy knižních novinek: Roku 1722 přiložil pražský poštovní úředník Johann Peter von Nell k dopisu Janu Josefu z Valdštejna soupis v holandském Haagu nově vydaných *Pasquil-Bücher*, o které by tento aristokrat mohl mít zájem.³⁴

27 Srov. Jiří KUBEŠ, *Kavalířské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, habilitační práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 224–226.

28 Např. Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 142–143. O poukazování peněz do zahraničí během šlechtických cest (pro 16. století) dále Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, Český časopis historický 96, 1998, s. 754–778.

29 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 2803, sign XVI-Q, kn. 16, 13. 2. 1653, Maxmilián svému synovi Ferdinandu Arnoštovi z Valdštejna.

30 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3536, sign III-4/II-10, kart. 52, fol. 33, 10. 4. 1700.

31 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3173, sign I-19/9, kart. 19, fol. 56.

32 Srov. F. ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách*, s. 216. První pokusy o zřízení této trati jsou datovány již v 16. století – dále Miroslav POLIŠENSKÝ, *Poštovní spoje a poštovní stanice v českých zemích v letech 1526–1620*, in: Sborník Poštovního muzea 1982, s. 113–134, zde s. 120–121.

33 SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 76.

34 „PS: ich schließe anbey eine Pasquil-Bücher List, welche in Haag zu verkaufen, empfehle ich auch zu beharrender hochgräflichen Gnaden.“ Tamtéž, fol. 102–103.

Touha po stále nových informacích byla spojena s jistým vzrušením, které můžeme pozorovat nejen u šlechticů, ale i u jejich služebníků a informátorů: Příjezd poštovního dostavníku tak budil očekávání nových zpráv, dopisů, ale také císařských reskriptů či místodržitelských nařízení. Zejména Jan Josef z Valdštejna proslul svou nedočkavostí na odpovědi na vlastní dopisy, které rozesílal v hojném počtu po celé střední Evropě.³⁵ A jak postupovala jeho nemoc a s ní klesala možnost osobních kontaktů se společností, stávala se právě pošta jedním z mála pojetek mezi hrabětem a okolním světem. Frekvence dopisů potom prozrazuje intenzitu vztahu mezi korespondenty, neboť v průběhu desetiletí docházelo k jejím výkyvům.³⁶ Odjezd nebo příjezd příští pošty se stal zároveň i časovým měřítkem, záchytným bodem a pevně stanoveným termínem, do něhož se muselo to či ono stihnout, zjistit nebo zařídit tak, aby mohla pošta o splnění nebo nesplnění daného úkolu přivést Valdštejnovi zprávu: Agent Jan Josef Mattheides ze Závětic se svému pánovi 15. listopadu 1721 velmi omlouval, protože nedokázal vyplnit jeho přání a ve Vídni zjistit podrobnosti ohledně hraběte Štěpána Kinského a zároveň sliboval, že „*se vynasnaží získat a poslat Jeho Excelenci příslušné dokumenty o jeho místě tajného rady hned příští poštou*“.³⁷ Nejbližší poštovní den („*Posttag*“) byl tak často označován jako nejbližší den, kdy se mohly věci hnout kupředu, kdy se mohlo něco významného stát, kdy mohl dotyčný šlechtic vyvíjet potřebnou aktivitu. Samotné slovo „pošta“ bylo někdy užíváno jako synonymum pro „dopis“.³⁸ Ačkoli i nadále existovali soukromí kurýři i organizovaní formani, pošta a její zaměstnanci zaujali na začátku 18. století pevné místo v myšlenkovém světě české aristokracie.³⁹ Jejich práce přispívala rozhodujícím způsobem k „demokratickému“ přístupu k informacím na vymezeném teritoriu, protože poštovní služby si mohli zaplatit každý bez rozdílu stavovské příslušnosti. Jedním dechem je ale třeba připome-

35 „*weilen nun einige posttag von demselben nichts zu erfahren gewesen, leben war hierüber allerdings in sorgen und Kummer, hoffen [wir] aber mit heutigen noch ankommender post etwas zu vernehmen*“.
Jan Josef z Valdštejna Josefu Lotharovi z Königsegg, 31. 8. 1722, SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3466, sign. II-20-XI, kart. 47, fol. 45–46.

36 Na frekvenci měl pochopitelně vliv zdravotní stav pisatelů, vzdálenost apod. Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 292 an.

37 „*was die geheimbe Rathstelle des Graf Stephan Kinsky anbelanget, solche ist aus der abschriftlichen Quitting hierbey gnädig zu ersehen, wie solche resolviret worden und werde ich zu der künftigen Post die Listae zuwegen zu bringen mich bemühen, und Eu[er] excellenz] einsenden*“.
SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 452, sign SA F 27, fol. 103–104.

38 „*Ich habe leicht abnehmen können, daß diese Post nicht gar angenehm wäre.*“ – SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3536, sign III-4/II-10, kart. 52, fol. 249, sekretář Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna 23. 10. 1704.

39 Úvahy o zřízení nového poštovního spojení zaujímaly přední místo mezi dalšími informacemi v polovině roku 1722 v korespondenci agenta Mattheida ze Závětic Janu Josefovi z Valdštejna. SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, například fol. 193–194, 27. 5. 1722.

nout, že se v případě místních poštmistrů dlouho mísily prvky veřejné služby a polosoukromého vztahu k místní honoraci.

II. Soukromé zdroje informací

Hojné využívání sítě soukromých kontaktů, díky nimž se šlechtic dozvídal unikátní informace, ostatním nedostupné, vycházelo z vědomí nedostatečnosti veřejných zdrojů, z fungující cenzury a tendenčnosti oficiálních médií a zároveň z touhy nebýt jen pouhým konzumentem dění okolo, ale aktivně do něj zasahovat. Informační náskok před konkurenty pak zpravidla vedl ke včasné reakci na vnější podněty, k rychlé orientaci v problému a tím k dosažení soukromého cíle. Většina šlechticů udržovala soukromou korespondenci na několika úrovních, jež odpovídaly sociální stratifikaci v habsburské monarchii. Pouze vyvolená skupinka nejbližších důvěrníků se mohla chlubit kontakty přímo s císařem. Jednalo se zpravidla o panovníkovy přátele z mládí, s nimiž monarcha diskutoval o umění a vlastních zálibách (případ Františka Augustina z Valdštejna), nebo o nejvyšší dvorské hodnostáře či státní úředníky, jež žádal Habsburk o radu (například Karel Ferdinand z Valdštejna).⁴⁰ Druhou skupinu tvořili příbuzní a přátelé, zastávající přední místa v rámci úřednické hierarchie raně novověké monarchie. Pěstování korespondenčních styků s těmito „rovnorodými“ jedinci rozmístěnými na strategických pozicích státní či zemské správy umožňovalo získávat důvěrné a pravdivé informace, ale také případnou podporu pro dosahování vlastních cílů. Rovněž někteří vysoce postavení Valdštejnové vykonávali roli „informačních center“ pro spřízněnou šlechtu, jindy naopak dychtili po zprávách, které jim přinášeli jejich příbuzní a přátelé u dvora, významné je v tomto smyslu několikagenerační napojení na rod Harrachů. Valdštejnové udržovali vědomě v rámci česko-rakouské šlechtické společnosti komplikovanou sociální síť, jež pro ně měla nezanedbatelný informační potenciál.

Třetí rovinu zpravodajských zdrojů představovali agenti, zpravidla osoby nižších stavů, jejichž význam spočíval v profesionálních kvalitách a osobní erudici či v jejich umístění na některém z exponovaných míst státní či zemské správy. Výsadnímu postavení v rámci sítě agentů se těšili ti, kteří byli přítomni přímo u dvora, ale také jedinci pohybující se v české dvorské kanceláři ve Vídni, na zemské úrovni u apelačního soudu, české komory⁴¹ nebo v úřadu desek zemských. Šlechtic si takového agenta najal a ten ho pravidelně zpra-

40 Dále Petr MAŤA – Stefan SIENELL, *Die Privatkorrespondenzen Kaiser Leopolds I.*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie* (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004, s. 837–848.

41 Srov. Michaela BURLÁNKOVÁ, *Pražský agent Ferdinanda Jana Verdugo ve druhé půli 17. století*, bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2010.

voval o novinkách na příslušném místě, přičemž činil aristokrat v osobní korespondenci s tímto agentem jednotlivé informační objednávky, tedy psal mu, oč se má zajímat přednostně. Velmi ceněné byly vazby přímo na úředníky významných úřadů (viz dále). Stávalo se, že daný aristokrat dopomohl některému právníkovi, vzdělanému měšťanovi nebo nižšímu šlechtici k určitému místu v zemské, popř. centrální správě, a ten se stával posléze jeho věrným informátorem. V takovém případě pak příslušné pouto vytvářel vztah zaměstnanecký a zároveň vztah patronálně-klientelní, jelikož úředník se cítil být šlechtici zavázán. Na rozdíl od prostých novelantů, jejichž úkolem bylo pouze posílat pravdivé zprávy, měli tito agenti daleko širší pole působnosti a podstatně vyšší plat: Jejich úkolem bylo totiž nejen příslušné záležitosti sledovat, ale také do nich vstupovat a ovlivňovat je ve prospěch svého pána. Roku 1720 definoval Jan Josef z Valdštejna činnost takových agentů následovně: „*Svěřil jsem mu [myšlen Jan Josef Mattheides ze Závětic] obzvláštní důvěru a přijal jsem ho za svého úředníka a agenta, aby vše a každé zvlášť, nynější i budoucí záležitosti, které u dotčené české dvorské kanceláře mám a později mít budu, podle [...] sdělení instrukce [...] dle svých nejlepších schopností pilně a svědomitě na tomto místě zřídil a uspíšil a se mnou ve stálé korespondenci byl.*“⁴² Množství zachovaných smluv ukazujících na zaměstnanecký poměr odkrývá pečlivě budování zpravodajské sítě: Roku 1719 uzavřel Jan Josef kontrakt s Georgem Thomasem Schickerem, agentem u dvorské kanceláře, a roku 1724 s Johannem Heinrichem Schmidtem pohybujícím se u české dvorské kanceláře, jehož služby později využíval také jeho synovec František Arnošt, který se hodlal ucházet o komornický klíč.⁴³ Schmidt rozdával na všechny strany dárky a peníze, kterými budoucí mnichovohradištský pán žádal o přízeň a přimluvu.⁴⁴ Na rozdíl od jeho mladšího bratra Františka Josefa Jiřího nevíme, kdy byl komorníkem jmenován. Snadné to ale nebylo, ačkoli neváhal použít nemalé finanční prostředky (roku 1728 1000 dukátů, které ale sám označil pouze za „*císařské polechtání*“⁴⁵). Podobná akce vyžadovala aktivi-

42 „*Demnach Ich mein besonderes Vertrauen zu Herrn Johann Joseph Matthaides von Zawietitz, geschwohnen Agenten bei der hochlöblichen königlichen Hofkanzlei gesetzt habe und selbst zu meinem Anwalt und Agenten dergestalt an- und aufgenommen, daß er alle und jede, jetzig und künftige Anliegenheiten und Verrichtungen, welche ich bei der vorberührten königlichen böhmischen Hofkanzlei habe und ferners hin haben werde, nach dem Ihm [...] erteilenden Instruktion seinem besten Vermögen nach gehörigen Ort fleißig, embsig verrichten und sollicitiren auch mit mir beständig die Correspondenz pflegen sollte.*“ SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3437, sign. II-18-XIX, kart. 45, z Duchcova I. 8. 1720.

43 Agentu se stejným jménem využíval ve Vídni také vzdálený příbuzný Františka Arnošta z Valdštejna, o generaci mladší litoměřický biskup Emanuel Arnošt. Zde se jednalo o tutěž osobu, se mi zatím nepodařilo zjistit.

44 „*den Herrn Widmann hat der Graf durch den Agenten Schmied 100 ducaten verehren lassen...*“ Zpravodaj Chuchelský Janu Josefovi z Valdštejna o činnosti jeho synovce ve Vídni. Tamtéž, fol. 220–221, 26. 3. 1729.

45 „*unter denen Hern Praetendenten einige considerable offera gemacht hätten, so wären sie der unvorgreiflicher Meinung, daß die von unseren herrn Vettern Leopold Grafes von Waldstein Excell[enz] in meinem Nahmen in die kayserliche Chatouille offerirte 1000 Ducaten nicht nur zulänglich seyn dörften,*

zaci sítě agentů, kteří prostřednictvím úplatků i vlastních kontaktů s jinými agenty⁴⁶ vyvíjeli horečnou činnost.

Celkem běžné bylo, že si dotyčný šlechtic jistil spolehlivost poskytovaných informací hned na několika frontách a vytvářel paralelní zpravodajské sítě: Pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, který se na konci 17. století dostal do choulostivého postavení, když proti císařským nárokům bránil církevní imunity,⁴⁷ udržoval vedle standardní sítě agentů – roku 1669 angažoval například ve Vídni činného Ferdinanda Möraga z Mörentalu, aby ho zastupoval v právních záležitostech u centrálních úřadů s platem 75 zl. a bonifikací dalších výloh,⁴⁸ – paralelní síť důvěrníků shodných s neformální skupinou jeho zpovědníků. V tomto případě se jednalo převážně o osoby duchovní, dokázal těžit ze svého výsadního postavení v rámci katolické hierarchie. Zároveň však požíval značného vlivu jako bohatý český aristokrat. Mezi důvěrníky vyniká světem protřelý Burgundčan Antidius Dunod,⁴⁹ Valdštejnův blízký přítel, jenž se zároveň pohyboval ve službách arcibiskupova staršího bratra, císařského diplomata a dvořana Karla Ferdinanda z Valdštejna.⁵⁰

Případné výpadky ve spojení s informátory měly být co nejrychleji odstraněny: Jakmile některý z agentů onemocněl, nebo se ocitl mimo místo svého stálého působení, měl být okamžitě nahrazen.⁵¹ Schopní agenti se přitom nehledali lehce, o čemž svědčí dlouhá výpovědní lhůta trvající zpravidla čtvrt roku, jež se vyskytuje ve smlouvách uzavíraných s těmito zvláštními zaměstnanci. Ujednaný plat se přitom pohyboval mezi 50 až 100 zl.

---

sondern noch mehr, als das alterum tantum erfordert werden möchte“. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 234–235, 27. 6. 1728.

46 O kontaktech mezi agenty víme jen velmi málo. Např. vazby valdštejnského Johanna Georga Neuerera na agenta vévodkyně z Arenberku (jedná se patrně o Marii Terezií, rozenou z Herbersteinu, druhou manželku Filipa Karla Františka z Arenberku) jménem Ofner, který působil u dvorské komory, jsou doloženy v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 11, 27. 1. 1700 Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna.

47 O tomto sporu nejnověji Jiří M. HAVLÍK, *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682-1694)*, dizertace Pedagogické fakulty UK, Praha 2008; shrnutí TÝŽ, *Spor českého duchovenstva o imunity církve. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna*, Český časopis historický 107, 2009, s. 769–796.

48 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39, kart. 89, fol. 640–641.

49 Stručně o něm Jiří M. HAVLÍK, *Zpovědníci pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1642–1694)*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae*, Praha 2008, s. 393–404. Dunod byl také autorem hojně opisované relace o smrti arcibiskupa Valdštejna, který podle něj zemřel jako světec (Antidius DUNOD, *Relatio mortis Celsissimi Principis Friderici e Comitibus a Waldstein, Archiepiscopi Pragensis*) uložené například v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 2423, sign. II-M2, kn. 2.

50 O vazbě na Karla Ferdinanda z Valdštejna SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3567, sign. III-12/1, kart. 60.

51 Srov. dopis Jana Josefa z Valdštejna dvorskému agentu Neuberkovi, aby zastoupil valdštejnského agenta Albrechta, který nemohl vykonávat svou činnost. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3459, sign. II-20-IV, kart. 47, fol. 6.

ročně,⁵² někdy byl doplněn také o naturálie z valdštejnského hospodaření: Doktor práv a agent Šupík (Ignác František Schupich) dostával ročně kromě 75 zl. také máslo, strych pšenice a na Velikonoce mladého beránka.⁵³ Výše odměny se odvíjela od několika faktorů: Především si šlechtic cenil pravidelnosti posílaných zpráv a jejich úplnosti, tedy toho, jak dotýčný agent plnil jeho zadání. Výše byli honorováni také ti, kteří zaujíмали geograficky, popř. sociálně exkluzivní pozice. Pro ty obvyklé mzdové rozmezí neplatilo: Ve Vídni pracující Mattheides ze Závětic obdržel za půl roku (1. srpna 1723 až 31. března 1724) 113 zl.; dvorský agent Anton Ferdinand Rüdler dostal za své služby od začátku roku 1722 do konce září 1723 zhruba 262 zl. Právě Rüdler poskytoval Valdštejnovi mnoho choulostivých informací, které nesvědčil ani papíru a vezl je osobně na Duchcov.⁵⁴ Řada informátorů si přitom byla dobře vědoma vlastní ceny a své služby šlechticům nabízela: Císařský dvorní poštovní Konrad von Franzenau, který chtěl za jednu tajnou zprávu z Vídně 30 kop grošů,⁵⁵ poslal Janu Josefovi z Valdštejna kompletní ceník poskytovaných služeb i s „bezplatnou“ ukázkou své práce. Iniciativa k vytvoření zaměstnaneckého vztahu tak nemusela vycházet pouze od šlechticů, ale také od samotných agentů. K výše uvedenému příkladu je ale třeba poznamenat, že právě o Janu Josefovi z Valdštejna se vědělo, že „ráčí být velikým milovníkem obzvláštních novinek“.⁵⁶

Zvláštní kategorií hraběcích informátorů byly osoby, s nimiž udržoval šlechtic reciproční zpravodajský vztah. Přitom se nemuselo jednat o rovnorodé šlechtice, ale například o vojáky či císařské vyslance nižšího řádu (tzv. envoyé, pozorovatelé), kteří si kromě oficiální korespondence s vídeňskými úřady paralelně dopisovali také s několika významnými šlechtici zastávajícími v hierarchii centrálních nebo zemských úřadů důležité místo. Na oplátku jim tito šlechtici posílali novinky z monarchie. Reciproční vztah vyžadoval odpovědi, takže šlechtic musel vyřizovat do odjezdu další pošty velké množství korespondence. Řada z takto udržovaných kontaktů přitom nemusela být pro šlechtice životně dů-

52 Jan Josef z Valdštejna platil roku 1722 vídeňskému agentovi jménem Albrecht 50 zl. ročně, pražskému koncipistovi Františku Xaveru Grossovi 45 zl., agent u české dvorské kanceláře Johann Heinrich Schmidt pak pobíral 41 zl. (SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3456, sign. II-20-I, kart. 47).

53 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39, kart 89, smlouva z 1. 1. 1729.

54 Například o jakémsi španělském spiknutí roku 1722. O Rüdlerově cestě píše jiný vídeňský agent Šimonek: „... ,wovon die particularia der nacher Dux abgehende Herr Hofagent Rüdler ungezweifelt beyzubringen wissen würd“ . SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 445, sign. SA F 31, fol. 16–17, 16. 6. 1722.

55 „demnach [ist] mir wissend, daß Eu[er] Ex[cellenz] mit ein und anderen allhier in Correspondenz stehen, und ein hoher liebhaber besonderer neuigkeiten sich gnädig zu sein belieben lassen, als unternehme mich hiermit meine geheimbe zeitung von hier für eine Prob in untertänigkeit beyzuschliessen, so für Excellenz daran ein gnädigener belieben tragen solten, so soll diese Posttäglichen punctual eingeschickte werden, die jährliche Bestallung, daß er wird mir von allen meinen anderen hohen correspondentzen a 30 ss bezahlet, ich empfehle mich zu hohen gnaden“ . SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 106–107.

56 „... ein hoher liebhaber besonderer neuigkeiten sich gnädig zu sein belieben ließ“ – tamtéž.

ležitá, ani se nemuselo jednat o poskytování informací, jež by se valdštejnských záležitostí přímo dotýkaly. Důvodem, proč někteří šlechtici udržovali tak rozsáhlou korespondenční síť, byla patrně pouhá zvědavost: S císařským proviantmistrem v jižní Itálii Leopoldem Klötzelem rozebíral Jan Josef z Valdštejna v letech 1721–1722 dopodrobna osmanský zájem o Maltu. Je pochopitelné, že se preference jednotlivých Valdštejnů lišily podle zaměření jejich kariéry, podnikání či zájmů. Litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna si platil v Římě agenta jménem Paloni, zakladatel hornolitvínovské manufaktury na sukno Jan Josef z Valdštejna sondoval prodejní možnosti pomocí svých obchodních kontaktů až v Hamburku a ve Spojených provinciích. Ve jménu prodeje severočeského sukna navázal Valdštejn přes některé své vídeňské agenty kontakt s tajemným Heinrichem Wispienem, jehož sestra Jeanne byla provdána za majitele manufaktury v Cáchách Johanna Petera Dormanna, jenž měl zase dobré vztahy s příbuznými v Holandsku. Kromě zasílání pravidelných informací se podnikavý Valdštejn snažil využít tyto kontakty také k nákupu kvalitní španělské vlny, která měla být dovážena z Extramadury přes císaři nakloněné Portugalsko do Amsterdamu a odtud dále přes Hamburk po Labi až do Ústí. Dne 9. dubna 1729 poslala Jeanne Dormannová vzorky vytožené vlny a cenu. Ještě téhož měsíce pak došla do Čech první zásilka španělské (resp. portugalské) suroviny, z níž mohlo být vyrobeno jemnější sukno než z vlny české nebo uherské. Na celé transakci, která v sobě měla kus pašeráckého rizika, se podíleli také někteří císařští agenti v říšských městech, přes něž vzácný materiál putoval. Kontakty s Wispienem navíc pokračovaly a Jan Josef z Valdštejna od něj dokonce požadoval, aby mu poslal do Čech některého ze svých synovců, který by byl schopen vést hornolitvínovskou manufakturu. Bohužel marně.⁵⁷ Vývoz hornolitvínovských produktů přes Sasko měl pro přežití manufaktury klíčový význam a ekonomicky prozíravý Valdštejn si to dobře uvědomoval. V cestě vytvoření plynulého obchodního spojení však stály dvě překážky, které se snažil s pomocí svých saských agentů postupně eliminovat, a to nespavné Labe a celní zábrany z obou stran hranice. Vrcholem jeho organizačního umu bylo dosažení jeho příbuzného Leopolda Viléma z Valdštejna z rožďalovické linie rodu do funkce hofmistra arcivévodkyně Marie Josefy, tou dobou manželky saského kurfiřta a polského krále Augusta II. Silného. Od roku 1728 tak měl v Drážďanech kontakt nad jiné významný, jenž stál na vrcholu pečlivě budované korespondenční sítě.⁵⁸ Tito dva Valdštejnové tak prohloubili

57 Srov. Johann RICHTER, *Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 71, 1933, s. 119–145, 228–251, zde s. 234–235. O odbytových potížích valdštejnské manufaktury také Herman FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston 1963, s. 41 an.

58 Jejich vzájemné dopisy jsou klíčovým pramenem nejen ve věcech obchodních, ale také pro oblast politiky a záležitosti uvnitř valdštejnského rodu. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45.

oboustranně výhodnou spolupráci, kterou můžeme sledovat minimálně od roku 1719, kdy se Leopold Vilém stal s pomocí svého vlivnějšího a bohatšího příbuzného královským hejtmanem na Starém Městě pražském.

Nemuselo se ale jednat pouze o najaté agenty. Jejich úkoly mohli podle hraběcího zadání plnit také vrchnostenští úředníci vysílání podle potřeby na exponovaná místa monarchie, nebo naopak – pokud dotyčný Valdštejn dlel delší dobu mimo své statky – jako kontroloři (inspektoři) na valdštejnská panství. Jejich nespornou předností byla loajalita k jednomu šlechtici, kterou z pochopitelných důvodů u běžných agentů nebylo možné očekávat, protože jejich čistě pekuniární zájmy je často stavěly do služeb šlechticů, kteří mohli vést proti sobě soudní spor a v takovém případě záleželo jen na tom, kdo zaplatil více. Vrchnostenští úředníci měli své loajality zacíleny jediným směrem, podávání pravdivých informací a horlivé zastávání valdštejnských zájmů tak bylo nedílnou součástí jejich věrnosti a od toho se odvíjela hraběcí přízeň vyjadřovaná občas velmi štědrými dary či finanční odměnou.

Přechod mezi funkcí agenta a vrchnostenského úředníka byl velmi plynulý a u většiny případů těžko postižitelný: Agent Jan Michael Ham, který posílal Janu Josefovi zprávy z Prahy, byl zároveň správcem zdejšího Valdštejnského paláce.⁵⁹ Dokonce se mu podařilo dostat se do malostranské městské rady a svou konšelskou funkci zastával prokazatelně v letech 1723 a 1724.⁶⁰ Vzhledem k mezerovitému dochování pramenů městské provenience Menšího Města pražského z té doby⁶¹ dokážeme pouze spekulovat o celkové délce Hamova radního angažmá i o způsobu, jakým se do něj dostal: V úvahu přichází například jeho prosazení Leopoldem Vilémem z Valdštejna, staroměstským hejtmanem, jehož votum bylo rozhodující pro obsazování rad všech tří pražských měst.⁶² Sociální propojení šlechtické (palácové) sféry se sférou městskou dosud unikalo pozornosti badatelů.

59 K problematice správců pražských šlechtických domů Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova: rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604–1609)*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 93–148. Také M. BURIÁNKOVÁ, *Pražský agent*, s. 30–36.

60 Doložen podpisem k 10. 10. 1724 na dopisu, který poslala malostranská městská rada české komoře ohledně vedení odpadních vod z komorního domu na Malé Straně. Je zvláštní, že ještě na konci dvacátých let 18. století zůstala malostranská městská rada identická s tou, která je podepsána roku 1724 s jedinou výjimkou, a tou je právě Jan Michael Ham. Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), Sbirka rukopisů, Městské knihy – Malá Strana, inv. č. 132, Kniha památná (1660–1793), fol. 431.

61 Systematicky se dosud nikdo nevěnoval obnovování malostranských městských rad na počátku 18. století. Pro dobu předchozí Petra BÍŠKOVÁ, *Městské rady na Malé Straně v letech 1547–1650*, diplomová práce katedry PVH FF UK, Praha 2003. Po roce 1628 dostala Malá Strana privilegium, aby obnovování její rady náleželo přímo císaři, resp. místodržícím, a nikoli podkomořimu. Srov. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Časopis Musea Království českého 51, 1877, s. 3–31, 239–271, 437–458, 557–580; 52, 1878, s. 14–43, zde 51, s. 563.

62 O jeho pravomocích vzhledem k městské samosprávě dále František ROUBÍK, *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, in: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121–188.

Přítom ze zachované korespondence víme, že Hamův případ nebyl ve dvacátých letech 18. století nijak ojedinělý.⁶³ Ham byl skutečně prodlouženou rukou svého pána v českém hlavním městě, zjišťoval pro něj podmínky inkolátního řízení pro Josefa Viléma z Fürstenberku,⁶⁴ který se měl stát chotěm Valdštejnovy dcery, vyjednával lepší rozvržení daní pro poddanská města Nové Strašecí a Unhošť, jež trvala na autonomním postavení v rámci Křivoklátského panství, nebo mu posílal potřebné informace o průběhu císařské korunovační návštěvy v Čechách roku 1723.⁶⁵

Dalším příkladem agenta-úředníka je Johann Georg Neuerer, hlavní informační zdroj pro hraběte Karla Arnošta z Valdštejna pobývajících dlouhodobě u dvora ve Vídni. Začínal jako správce dobrovického panství, později povýšil do funkce hraběcího sekretáře a také geografický rozsah jeho zpravodajské činnosti se rozšířil: V době, kdy byl jeho pán na diplomatické misi v Portugalsku a v následném francouzském zajetí (v letech 1700 až 1704), jej pravidelně informoval nejen o dění na jeho českých statcích, ale také o středoevropské politice včetně intrik u vídeňského dvora.⁶⁶ Valdštejn si Neuerera velmi vážil. O původu tohoto úředníka však není mnoho známo a jedinou indicií je jeho testament sepsaný na počátku roku 1714, v němž děkuje Janu Adamu z Questenberka, že mu dal kdysi svobodu, a odkazuje mu 100 zl.⁶⁷

Kariérní postup ve valdštejnských službách ale mohl vést i obráceným směrem: Z věrného agenta se mohl stát vrchnostenský úředník. Taková byla například kariéra Johanna Mayera z Oberschellanku, který sehrál významnou úlohu při koupi panství Křivoklát od české komory Arnoštem Josefem z Valdštejna roku 1685. Zámožný Valdštejn ho jmenoval svým osobním sekretářem a inspektorem celé domény, což znamenalo kontrolovat hospodaření jednotlivých panství a řešit konflikty se sousedy i se státní správou – v roce 1698 například odvrátil hrozící exekuci na nižborské panství. Mayer strávil ve valdštejn-

63 Srov. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 35–36, 23. 5. 1723: „*Was schließlichen des Hams Agentiae belanget, da erachtete ich unvorgrifflich, daß die von demselben überkommene Ratsverwandtenstelle mit sothaner Ganzwohl kompatibel sein und ihr keine Verhindernuß machen werde, allermassen denen Ratsverwandten unverwehret ist nebst der Ratmannsstelle auch einige Agentien zu versehen, gleichwie der Herr Landtscheritz [myslen Johann Georg Landscheritz, purkmistrem již roku 1713, AHMP, Sbíрка rukopisů, Městské knihy – Malá Strana, inv. č. 1627, Kniha dekretací (1710–1720), fol. 156 – pozn. J. H.], der schon durch viele Jahr ein Mitglied des Magistrats ist, je und allerzeit des Herrn Grafen von Kaunitz Angelegenheiten besorgen hat und er Herrn Ham keine Difficultät machen wird auch wehrenden Burgermeisterambt (in dem er des Tages leichtlich ein paar Stunden abkommen kann) denen haltenden Conferentien beizuwohnen.*“

64 Podobně sledoval a urychloval nobilitační řízení svého pána Jeronýma Colloreda jeho vídeňský agent Jan Oktavián Sachs. Srov. Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Hrabě Jeroným Colloredo a jeho vídeňští agenti ve 20. letech 18. století*, in: *Historie 2008: Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané dne 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové, Ústí nad Orlicí 2009*, s. 103–135, zde s. 113 an.

65 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46.

66 Zprávy jsou uloženy tamtéž, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52.

67 Tamtéž, sign. III-4/II-8, kart. 52, fol. 351–356.

ských službách dohromady 26 let, oženil se s Veronikou Globicovou z Bučina, dcerou zemského měřiče a pražského měšťana,⁶⁸ a byl povýšen do rytířského stavu. Po smrti arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna spravoval dvojpanství Duchcov – Horní Litvínov pro arcibiskupova prasynovce, malého Jana Josefa. Hrabě na Mayera nezapomněl ani ve svém testamentu a přiznal mu roční rentu 1000 zl. a 100 dukátů navíc jednorázově jako upomínku na zesnulého pána.⁶⁹

Jan Josef z Valdštejna byl díky pečlivě vybudované zpravodajské síti velmi nebezpečný protivník. Množství soudních sporů, které vedl, vyžadovalo nejen přesné a pravidelné informace zprostředkované agenty, kteří lobboli za svého zaměstnavatele, ale také učené právníky. V Praze si zřídil neoficiální skupinu tzv. „*Rechtsfreunde*“, kolegium přátel z řad právníků organizované agentem Hamem a Leopoldem Vilémem z Valdštejna. Skupina se scházela v pravidelných intervalech buď u některého člena doma, nebo nejčastěji ve Valdštejnském paláci na Malé Straně. Jejím úkolem bylo odpovídat na zadání Jana Josefa z Valdštejna, který ji zahrnoval právními problémy od konfliktů s poddanskými městy a šlechtickými sousedy až po potíže uvnitř valdštejnské rodiny. Členy tohoto kolegia byli věhlasní právníci, kterým vévodil Václav Xaver Neumann z Puchholze, hlavní postava pražského právního života té doby,⁷⁰ jehož služby ale nebyly vůbec levné. Za bezproblémové rozdělení dědictví Valdštejnových synovců Františka Arnošta a Františka Josefa Jiřího, díky němuž došlo k oddělení mnichovohradištské a duchcovské větve rodu na dalších dvě stě let, obdržel v roce 1727 jednorázově 1500 zl. Neumann byl pro šlechtického zadavatele neobyčejně cenný hlavně díky zběhlosti v procesních záležitostech; sám sepsal traktát proti zneužívání procesních institucí, v němž nepochybně čerpal z vlastní bohaté zkušenosti.⁷¹ Mezi Valdštejnovými „právními přáteli“ však nacházíme i další velká jména; patřil k nim například Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu,⁷² apelační rada Jan František Turba⁷³ či přísežný zemský advokát v Čechách František Vilém Sonntag, jehož služby

68 Dále Eva BÍLKOVÁ, *Samuel Globic z Bučina a zeměměřičtví v Čechách v 2. polovině 17. století*, *Historická geografie* 32, 2003, s. 31–61.

69 Závět datovaná 25. 6. 1708 je v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/2, kart. 30.

70 O něm například Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003, s. 100 an.

71 Dále Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví. Jak se dříve soudívalo*, Praha 1967, s. 297 an.; Václav Xaver NEUMANN Z PUCHHOLZE, *Tractatus iuridico-practici de abusibus quibusdam praxeos Boemiae*, Praha 1731.

72 O něm dále Valentin URFUS, *Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu – „barokní“ právník ze západních Čech a spoluvůrce pokusu o revisi zemského zřízení na počátku 18. století*, *Minulost západočeského kraje* 23, 1987, s. 103–112.

73 Srov. Valentin URFUS, *Rektor pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 24, 1984, s. 41–53.

„zdědil“ Jan Josef po svém tchánovi Karlu Arnoštovi z Valdštejna.⁷⁴ Také díky jejich činnosti se Janu Josefovi z Valdštejna dařilo vyhrávat jeden soudní proces za druhým, i když spravedlnost vždy nestála na jeho straně. Podobné kolegium si vydržoval Jan Josef z Valdštejna také v Brně, patřili do něj například zemští advokáti Kryštof Vilém Nadeler nebo Jan Michael Fuxsteiner.⁷⁵ Ti měli zastupovat Valdštejnovy zájmy v záležitostech týkajících se moravského seniorátního panství Třebíč, které kvůli nevyjasněnému právnímu statusu zaměstnávalo rodinné právníky od doby, kdy svou nejasně formulovanou závěť odkázala Kateřina Žerotínská z Valdštejna potomkům Adama mladšího z Valdštejna.⁷⁶

Výše zmíněné angažování apelačního rady Turby v rámci Valdštejnova poradního kolegia ukazuje na jeden významný, avšak dosud v literatuře téměř nezpracovaný fakt, totiž že aristokraté platili jako své agenty přímo zemské úředníky. Ti jim pak byli pochopitelně příznivě nakloněni a zasahovali do jejich příj, jež ovlivňovali ve prospěch svého zaměstnavatele. Provázání mezi soukromými osobami a zemskými, tedy veřejnými úředníky, které bychom dnes označili jako korupci, bylo – zdá se – poměrně častou záležitostí. Nejvýznamnější čeští aristokrati měli „své lidi“ například v české dvorské kanceláři, v úřadu desek zemských a především v apelačním soudu, který získával po Bílé hoře rychle na důležitosti.⁷⁷ K tomuto „privatizování“ nižších pater zemské byrokracie docházelo v důsledku některých procesních změn, které přineslo Obnovené zřízení zemské, především zlistinění soudního řízení. Potíž ale mohla být v tom, že příslušný úředník často fungoval ve službách několika aristokratických „zaměstnavatelů“ najednou. Ať už tedy poskytoval dotyčným šlechticům pouze informace o tom, v jakém stádiu jsou u příslušného úřadu jejich kauzy, nebo přímo jejich spory ovlivňoval, vždy platilo, že mohl upřednostňovat jednoho svého chlebodárce před druhým, zkreslovat poskytované informace v zájmu jiného svého „zaměstnavatele“, nebo dokonce jednoho ve jménu druhého dlouhodobě klamat. Například veřejný notář a registrátor apelačního soudu Jiří Polet z Lilienfelsu pracoval okolo poloviny 17. století prokazatelně pro Václava Eusebia z Lobkovic, Michala

74 Sonntag vyřizoval pro Valdštejna například jeho spor s Janem Václavem a Františkem Karlem Vančurovými z Řehnic. K tomu prameny v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3049, sign. I-9/28, kart. 9.

75 „zu ihrem mährischen Anwalt [...], um die [...] Excellenz tam active, quam passive angehen und respectu der im Markgraftum Mähren liegenden waldsteinischen Senioratherrschaft Trebitsch künftighin hervorbrechenmögliche Rechts- und andere Anliegenheiten zu vertreten“. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39, kart. 89, fol. 622–623. O funkci zemských advokátů srov. Valentin UR-FUS, *Brněnský zemský advokát a česká kodifikace městského práva na konci 17. století*, Jižní Morava 18, 1982, s. 32–38; Filip KOMÁREK, *Moravští zemští advokáti v druhé polovině 17. století a jejich knihovny*, diplomová práce FF MU, Brno 2008.

76 O tomto dědictví dále Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*, Brno 2001, s. 107–166.

77 Dále Josef C. AUERSPERG, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes I-II*, Prag 1805.

Osvalda z Thunu i pána na Komorním Hrádku Jana Viktorína z Valdštejna,⁷⁸ přičemž dva posledně jmenovaní mezi sebou neměli zrovna nepřátelštější vztahy.

Možnost angažovat zemské úředníky ve svých službách byla podmíněna nejen dostatečným majetkem, ale i vlastním významným postavením v rámci stavovské nebo politické hierarchie. Jako prezident komerčního kolegia měl Jan Josef z Valdštejna vliv také na obsazení některých orgánů státní správy, například pražského ungeltu, odkud dostával za příslušné finanční sumy spolehlivé informace o množství zboží, které překročilo hranice českých zemí. Touto cestou řešil fatální nedostatek přesných informací o ekonomické situaci země, pro niž neexistovaly v předstatistickém a předosvícenském období žádné souvislé řady číselných údajů, které by sloužily jako argument pro případné zlepšovací návrhy posílané do Vídně. Paralelně se skupinou právních odborníků tak vytvořil i zárodek korespondenční sítě ekonomických expertů své doby, mezi něž patřili jeho podřízení z komerčního kolegia (podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku, apelační rada Vilém Matyáš z Glauchova aj.), mistr váhy (*Waagmeister*) pražského ungeltu František Josef Dollenstein, s nímž udržoval styky minimálně od roku 1711 a roku 1727 ho doporučil do komerčního kolegia,⁷⁹ externím spolupracovníkem pak byl Jan Kryštof Bořek,⁸⁰ s nímž vedl Valdštejn v průběhu dvacátých let 18. století velmi zajímavou korespondenci na nejrůznější hospodářská témata. Přitom platila zásada formulovaná později Adamem Smithem, že starost o vlastní ekonomický prospěch, ve Valdštejnově případě především o hornolitvínovskou manufakturu, vede k hospodářské prosperitě celku. Společným jmenovatelem Bořkových a Valdštejnových úvah bylo totiž překonání odbytové krize, která dlouhodobě sužovala ekonomické prostředí českých zemí a brzdila rozvoj dalšího manu-fakturního podnikání.

V průběhu sledovaného století, tedy zhruba let 1640 až 1740, vytvářeli Valdštejnové pečlivě informační síť, která jim umožňovala vědět více než ostatní a tím zvyšovat vlastní ekonomické možnosti i stavovskou prestiž. Kontakty odpovídaly jejich výsadnímu postavení u dvora, v zemské správě i v hospodářském životě Českého království. Soukromými zpravodajskými vazbami řešili akutní nedostatek spolehlivých, veřejně dostupných informací. Dlouhé trvání a rozvětvení rodu je zvýhodňovalo oproti ostatním, zpravodajská síť se dědila a částečně i sdílela mezi jednotlivými členy. A protože existovali jedinci jako Jan Josef z Valdštejna, kteří ji dokázali obdivuhodně rozvinout a maximálně využít všechny

78 Z. ŠIMEČEK, *Rozšíření novin*, s. 547. Souhrn šlechtických abonentů ukazuje tabulka C na s. 566–567.

79 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3443, sign. II-19-V, kart. 46, fol. 1–5, 11. 11. 1727.

80 O něm zejména Valentin URFUS, *Český merkantilista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka*, Časopis Národního muzea 140, 1971, s. 71–83.

její možnosti, přerostl její význam hranice jednoho šlechtického rodu, neboť se stala fenoménem s celospolečenským dopadem.

Zusammenfassung

Suchen und finden: Die Barocken Waldsteine und deren Informationsnetz

Das Kommunikationsnetz der frühen Neuzeit sah sich aus mehreren Gründen zugleich mit Einschränkungen konfrontiert: Neben technologischen Schwierigkeiten gab es auch mentale Barrieren bei der Verbreitung von Informationen, die aus diesem Grund nicht schnell, genau und nicht „demokratisch“ waren. Gesellschaftlich bedeutendere Personen wussten so mehr als alle anderen. Sie verstanden es nicht nur öffentliche Kommunikationsmittel zu nutzen, sondern ließen auch ein weitläufiges Netz persönlicher Informationsquellen errichten. Zu den öffentlich zugänglichen, wenn auch verhältnismäßig teuren Medien, gehörten insbesondere Zeitungen. Neben den Wiener oder Prager Zeitungen ließ sich die böhmische Aristokratie mittels der Post auch mit Reichszeitungen oder sogar englischen und französischen beliefern. Noch wichtiger waren jedoch im untersuchten Zeitraum des 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, also in einer Zeit, die der Entstehung einer modernen bürgerlichen Öffentlichkeit voranging, bezahlte Informatoren, Novellanten, die ihre Zelte in den wichtigsten Zentren der mitteleuropäischen Politik aufgeschlagen hatten und mehreren Adligen gleichzeitig handgeschriebene Zeitungen zusandten. Diese kommer-

ziellen Beziehungen, die eine gegenseitig verknüpfte Handelskette mit Informationen entstehen ließen, ergänzten die persönlichen Verbindungen der einzelnen Adligen mit deren Agenten oder sogar den Beamten der Landes- und Zentralämter. Hier wurde das Angestelltenverhältnis oft durch ein schirmherrschaftlich-klienteles Verhältnis gestärkt, diese Menschen überschritten ihre Agenten-Position und beeinflussten die Angelegenheiten des entsprechenden Adligen (insbesondere Rechtsfälle) direkt. Ein besonderes Kapitel bildete sodann das soziale Netz gleichstämmiger Personen, aristokratischer Verwandter, da deren Korrespondenz unter anderem auch eine Informationsfunktion erfüllte.

Der Artikel demonstriert alle angegebenen Tatsachen am Beispiel des Aristokratengeschlechts Waldstein, dass im untersuchten Zeitraum vordere Plätze in der Landes- und höfischen Hierarchie einnahm und für dessen einzelne Mitglieder aufgrund der Vielzahl wirtschaftlicher, politischer und kultureller Aktivitäten genaue Informationen zu einer Notwendigkeit wurden. Der rechtzeitige Zugang zu zuverlässigen Nachrichten erhöhte so das soziale Kapital der einzelnen Waldsteine sowie das der gesamten Familie.